

Верховний
Суд

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ

Ольга СТУПАК

суддя-спікерка Великої Палати Верховного Суду

м. Полтава
2 травня 2025 року

Найпоширеніші категорії спорів, пов'язаних з вимогами про відшкодування шкоди, завданої війною

- I. Позови до країни-агресора про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією.
- II. Позови до держави Україна про відшкодування шкоди, завданої під час воєнних дій .
- III. Справи щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, пов'язаних з війною.

Підсудність справ за позовами про відшкодування шкоди (цивільний процес)

Положення ч. 10. ст.28 ЦПК: «Позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні» - не застосовуються.

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

➤ Альтернативна підсудність

можуть пред'являтися:

- за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або
- за місцем заподіяння шкоди.

➤ ч. 3. ст. 28 ЦПК

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних або юридичних осіб.

➤ Альтернативна підсудність

можуть пред'являтися:

- за місцем заподіяння шкоди.

➤ ч. 3. ст. 28 ЦПК

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної нерухомому майну фізичних або юридичних осіб:

➤ Виключна підсудність:

- пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини.
- якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою.

➤ ч. 1 ст. 30 ЦПК

Підсудність справ за позовами про відшкодування шкоди (господарський процес)

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної рухомому майну

➤ Альтернативна підсудність:

- можуть пред'являтися за місцем заподіяння шкоди -

➤ ч.8 ст.29 ГПК

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної нерухомому майну

➤ Виключна підсудність:

- розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна або основної його частини.

- якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найбільшою.

➤ ч. 3 ст. 30 ГПК

Положення ч.6 ст. 28 ГПК: «Позови до відповідача, який не має в Україні місцезнаходження чи місця проживання, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна» - не застосовуються.

Відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням

- Цивільний позов про відшкодування майнової та/або моральної шкоди, завданої фізичній або юридичній особі кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Може бути пред'явлений *в межах кримінального провадження*.

Цивільний позов пред'являється до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. (ч.1 ст. 128 КПК)

- Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, *має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства*. (ч.7 ст. 128 КПК)

Судовий збір у справах про відшкодування шкоди

НЕ СПЛАЧУЄТЬСЯ!

Відповідно до п.22 ч.1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі - у справах за позовами до держави-агресора російської федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно.

Також від сплати судового збору під час розгляду пов'язаних справ в усіх судових інстанціях звільняються:

- позивачі - у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи (п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону);
- позивачі - у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення (п. 6 ч.1 ст. 5 Закону);
- заявники - у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, втрати документів, необхідних для отримання компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно (п. 21 ч. 1 ст. 5 Закону);

Обставини, що підлягають встановленню

Справи про відшкодування майнової шкоди	Справи про відшкодування моральної шкоди
• Чим підтверджується належне право власності пошкодженого майна? • Чи є єдиний власник/співвласники пошкодженого майна? • Чим підтверджується факт пошкодження майна? • Чим підтверджується причинно-наслідковий зв'язок завданої шкоди? • Чим підтверджується розмір завданої шкоди?	• Протиправність дій, якими завдано моральну шкоду; • Факт заподіяння моральної шкоди: глибина та тривалість фізичних та душевних страждань, яка визначається залежно від особистих властивостей психіки потерпілого та характеру шкоди, яка йому завдана, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації тощо; • Ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування; • Чим підтверджується причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діям та завданою моральною шкодою?

Практика вирішення спорів за позовами до країни-агресора про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією

Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19

(українські суди можуть вирішувати спори за позовами громадян України до рф про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії)

- Закон України «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет щодо іноземної держави за відсутності згоди компетентних органів відповідної держави на залучення її до участі у справі в національному суді іншої держави.
- Водночас Європейська конвенція про імунітет держав і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності передбачають, що держава **не має права** посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду.
- Україна не є учасницею жодної із цих конвенцій.
- Суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії рф, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.
- Верховний Суд виходить із того, що в разі застосування деліктного винятку будь-який спір, що виник на її території в громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема рф, може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом.
- Вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави України, що закріплено у Статуті ООН;
- Названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.

Постанова КЦС ВС від 18 травня 2022 року у справі № 428/11673/19 (судовий імунітет рф)

- Підтримання юрисдикційного імунітету рф позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
- Загальновідомо, що рф відкидає визнання будь-якої відповідальності за свою протиправну військову діяльність в Україні, включаючи не тільки повномасштабну збройну агресію, але і будь-яку участь своїх збройних сил у військових діях в Донецькій та Луганській областях з 2014 року.
- Не існує жодної розумної підстави припустити, що порушене право позивача, за захистом якого він звернувся до українського суду, могло би бути захищене шляхом подання позову до суду, в якому би рф не користувалася судовим імунітетом, тобто до суду рф.
- Таким чином, звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.

Постанова КГС ВС від 20 липня 2022 року у справі № 910/4210/20 (судовий імунітет рф)

- Загальновизнаним є те, що держава несе відповідальність за дії державних органів та її органи, навіть якщо вони є формально окремими юридичними особами, несуть відповідальність за дії та борги держави. Тоді як державні компанії, які є окремими юридичними особами, не несуть відповідальності за боргами держави. Водночас, органами держави можуть бути визнані не тільки ті організації, які мають відповідний статус в національному праві держави-боржника, а й, за певних умов, державні компанії.
- Суд першої інстанції встановив, що позивач є державною корпорацією, створеною російською федерацією. Головною метою існування ДКР "ВЕБ.РФ" є сталий соціально-економічний розвиток російської федерації. З відповідних положень Закону про ДКР "ВЕБ.РФ" вбачається, що уряд російської федерації фактично розглядає ДКР "ВЕБ.РФ" як підпорядкований уряду орган, а не самостійну юридичну особу, яка на власний розсуд і ризик займається підприємницькою діяльністю, тому зазначене та здійснення урядом російської федерації контролю за діяльністю ДКР "ВЕБ.РФ" мало наслідком утворення відносин агенту та принципала. Майно російської федерації і ДКР "ВЕБ.РФ" змішується настільки, що відповідають підстави вважати таке майном юридичної особи, а не російської федерації. Тобто ДКР "ВЕБ.РФ" є по суті органом російської федерації, оскільки виконує цілі, функції та завдання, притаманні державним органам, знаходиться під щільним контролем російської федерації настільки, що є її alter ego ("другим я"), і майном якого держава розпоряджається як своїм.
- Відповідно, Верховний Суд виснував, що судами попередніх інстанцій був зроблений в цілому правильний висновок (хоча з дещо відмінним мотивуванням) про те, що на майно ДКР "ВЕБ.РФ", яке знаходиться на території України, може бути звернено стягнення за боргами російської федерації.

Постанова КЦС ВС від 20 червня 2024 року у справі № 216/5657/22 (визначення розміру компенсації майнової та моральної шкоди)

- Верховний Суд зазначив, що при визначенні грошової компенсації моральної шкоди слід враховувати те, що дійсно внаслідок військової агресії рф проти України особа може зазнавати (зазнала) моральної шкоди. Законодавець в статті 23 ЦК передбачив відкритий перелік обставин, які враховуються судом при визначенні розміру грошової компенсації.
- Розмір грошової компенсації моральної шкоди завданій особі внаслідок військової агресії рф проти України може відрізнятися, залежно від того, на які обставини завдання моральної шкоди посилається позивач та які обставини враховані судом при визначенні розміру грошової компенсації моральної шкоди. Такими обставинами може бути, зокрема: смерть близьких осіб, каліцтво особи чи близьких осіб; місце проживання особи (різняється відчуття осіб, що проживають на території проведення бойових дій чи осіб далеко від цієї території); пошкодження або знищення рухомого майна; права які порушені внаслідок військової агресії рф проти України тощо.
- Позивач наполягає, що на тому, що суд першої інстанції не мав права вносити зміни в прохальну частину позовної заяви, розрахунок якої викладений в іноземній валюті.
- Тлумачення частини другої статті 524 ЦК України свідчить, що учасники цивільного обороту можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті в договорі.
- Підстав для допустимості визначення відшкодування (компенсації) шкоди в іноземній валюті, окрім випадків якщо зокрема, її викрадено, чинний ЦК не містить.

Постанова КЦС ВС від 18 травня 2022 у справі № 760/17232/20-ц (відсутність у рф судового імунітету)

- Право позивача на належне та ефективне відшкодування збитків повинно бути захищене, а судовий імунітет не повинен бути перешкодою для такого відшкодування у тих виняткових обставинах, коли немає інших механізмів відшкодування.
- Відповідно до обставин справи, звернення до українського суду є єдиним ефективним засобом судового захисту порушених прав та законних інтересів позивача. Наразі відсутні будь-які механізми або інші міждержавні домовленості між Україною та рф щодо відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданих внаслідок дій військової агресії рф на території України.
- За таких обставин, застосування судового імунітету рф (зокрема, частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право») у даній справі не буде узгоджуватися із обов'язком України як держави і суду зокрема забезпечити реалізацію права позивача на справедливий суд. З огляду на відсутність інших ефективних засобів судового захисту порушеного права позивача, застосування судового імунітету рф буде порушенням самої сутності права на справедливий суд. Також, зважаючи на військову агресію рф, якою порушується державний суверенітет України, застосування судового імунітету рф буде непропорційним до своєї мети.
- Судовий імунітет до рф не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004); підтримання імунітету рф є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом.

Постанова КГС ВС від 06 листопада 2023 року у справі № 910/5699/23

(у справах про відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф, як відповідачів необхідно зазначати представницькі органи вказаної держави (Міністерство юстиції рф, Міністерство оборони рф))

- У спорах про відшкодування шкоди, завданої державою/іноземною державою (органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою/органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою іноземної держави); відповідачем є відповідна держава як учасник цивільних правовідносин, як правило, в особі органу, якого позивач зазначає порушником своїх прав. Держава Україна, як і іноземна держава бере участь у справі у спорах про відшкодування шкоди, завданої державою (іноземною державою) як відповідач через відповідні органи державної влади, зазвичай, орган, діями якого завдано шкоду.
- А тому у спорах про відшкодування шкоди, завданої державою (іноземною державою), на позивача згідно з пунктами 2, 4 ч. 3 статті 162 ГПК України покладено обов'язок зазначити окрім безпосередньо держави, яка за його твердженням, завдала йому шкоди, орган (органи) відповідної держави, що його (їх) позивач зазначає порушником своїх прав. При цьому закон не вимагає конкретизації вимог (визначення сум, що підлягають стягненню тощо) до кожного із відповідачів – представницьких органів держави, якщо позивач визначив їх більше одного.
- Отже, позивач, звертаючись із позовними вимогами у цій справі про відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф, та вказавши відповідні представницькі органи рф, яких позивач вважає порушниками прав у спірних правовідносинах та якими, за твердженням позивача, завдано шкоду у спірних правовідносинах, дотримав норм процесуального права (пункт 2 частини 3 статті 162 ГПК України).
- Місцевий господарський суд не мав повноважень залишати позовну заяву без руху на підставі статті 174 ГПК України з тих мотивів, що позивач зазначив відповідачем російську федерацію в особі відповідних представницьких органів, а вимога про стягнення спірної суми шкоди заявлена до рф без викладення змісту позовних вимог до кожного із зазначених позивачем відповідачів, за умови дотримання ним інших вимог, встановлених статтями 162, 164, 172 ГПК України.

Практика вирішення позовів до держави Україна про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями

Постанова ВП ВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (моральна шкода у розмірі 1 000 000,00 грн, завдана смертю фізичної особи внаслідок терористичного акту)

Право на відшкодування державою відповідно до закону шкоди, завданої терористичним актом, не породжує без спеціального закону легітимного очікування на отримання від України такого відшкодування за моральну шкоду, завдану внаслідок загибелі людини під час терористичного акту, зокрема у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил, незалежно від того, на якій території підконтрольній чи не підконтрольній Україні – мав місце вказаний акт.

У кожному випадку звернення з позовом про відшкодування Державою Україною шкоди (майнової, моральної), завданої терористичними актами у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил, суди мають з'ясувати:

- підстави позову (обставини, якими обґрунтована позовна вимога);
- чи мала Держава Україна у сенсі ст. 1 Конвенції юрисдикцію щодо гарантування прав і свобод на тій території, на якій, за твердженням позивача, відбулося порушення;
- якщо мала юрисдикцію, то чи виконала її конвенційні обов'язки з такого гарантування (якщо мало місце невиконання або неналежне виконання конкретного обов'язку, то у чому воно полягало, якими були наслідки цього та причинно-наслідковий зв'язок між ними і невиконанням або неналежним відповідного обов'язку);
- чиє підтвердження всіх цих фактів (належні, допустимі, достовірні та достатні докази)

Присудження особі компенсації (відшкодування) за порушення державою позитивного обов'язку є стягненням відшкодування моральної шкоди, тоді як порушення державою негативного конвенційного обов'язку залежно від виду права, про яке йде мова, може передбачати відшкодування як моральної, так і матеріальної шкоди (наприклад, за порушення права власності, якщо саме держава знищила чи пошкодила майно особи) (п. 106).

Постанова КЦС ВС від 20 вересня 2024 року у справі № 172/631/23 (межі відповідальності України)

- Держава виконала позитивні зобов'язання та розробила компенсаційний механізм відшкодування вартості зруйнованого (пошкодженого) житла, позивачка отримала належну їй суму грошової компенсації за зруйнований будинок, рішення комісії та/або сам нормативно-правовий акт, яким регулюється механізм виплати грошової компенсації за зруйноване житло, не оскаржувала, тому суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для задоволення позову.
- Суд вмотивовано зазначив про недоведеність позивачкою порушення саме облдержадміністрацією будь-яких норм чинного законодавства при вирішенні питання щодо виплати їй грошової компенсації, а також щодо обов'язку облдержадміністрації здійснити їй доплату у розмірі різниці між визначеною нею та фактично отриманою сумами грошової компенсації.
- Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України» від 23 лютого 2023 року не регулює питання надання компенсації за об'єкти нерухомого майна, які були пошкоджені або зруйновані до 24 лютого 2022 року, в той час як до початку широкомасштабного вторгнення надання компенсації тим, чиє житло було зруйновано внаслідок збройної агресії російської федерації, здійснювалося згідно з Порядком № 947 (зі змінами в редакції постанови КМУ № 767 від 02 вересня 2020 року).
- Розробка інших механізмів щодо компенсації за пошкодження та знищення об'єктів нерухомого майна після 24 лютого 2022 року не свідчить про дискримінацію громадян України.

Постанова КЦС ВС від 18 вересня 2024 року у справі № 172/22/23 (межі відповідальності України)

- Зобов'язання держави стосовно поваги та захисту прав людини не зникають і в умовах збройних конфліктів.
- Якщо ж позивач вважає, що руйнування її майна відбулось внаслідок діяння російської федерації, то за це не може бути відповідальною Україна.
- Україна в особі Мінсоцполітики взяла на себе позитивний матеріальний обов'язок визначити правила, спрямовані на відновлення прав потерпілих унаслідок, зокрема, загибелі цивільних осіб через збройну агресію російської федерації. Його невиконання чи неналежне виконання може бути окремою підставою для позову про відшкодування Україною шкоди, завданої затримкою виконання цього обов'язку. Розмір такого відшкодування залежить від складності проблеми, яку має вирішити держава, умов (воєнних, соціально-економічних, політичних), у яких цю проблему потрібно вирішити, тривалості невиконання чи неналежного виконання відповідного обов'язку, важливості вирішення відповідної проблеми для конкретної особи тощо. Проте, таке відшкодування не може бути пов'язаним і співмірним із розміром тієї шкоди, яка завдана руйнуванням майна внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

Постанова КЦС ВС від 14 серпня 2024 року у справі № 755/5192/22 (межі відповідальності України)

- ЄСПЛ вказав, що Суд погоджується з Урядом, що не було достатньої правової підстави ні в законодавстві, ні в судовій практиці для стверджуваного права заявника на компенсацію від держави за знищення його автомобіля, яке може бути захищене в судовому порядку.
- Звідси випливає, що заявник не може стверджувати, що, з огляду на стан українського законодавства на відповідний час та на даний час, він мав законні очікування на отримання такої компенсації з Державного бюджету. Звідси випливає, що ця частина скарги заявника за статтею 1 Протоколу № 1 є несумісною *ratione materiae* у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції.
- Оскільки заявник також скаржить на те, що сама по собі неспроможність українського парламенту прийняти додаткове законодавство, яке передбачало б право на компенсацію, що підлягає примусовому виконанню, у ситуаціях, подібних до цієї, та встановлювало б умови та порядок здійснення такого права, сама по собі порушувала обов'язки держави-відповідача, що впливають зі статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. 1 до Конвенції, Суд з самого початку підкреслює, що обов'язок держави захищати право на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції, не є абсолютним і не може виходити за межі того, що є розумним за даних обставин. Тим не менш, не маючи необхідності визначати, чи можна в обставинах цієї справи тлумачити статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції як таку, що породжує зобов'язання запровадити механізм відшкодування шкоди, завданої терористичними актами, Суд вважає, що ця частина скарги заявника в будь-якому випадку є неприйнятною для втрати статусу жертви у розумінні статті 34 Конвенції та практики Суду. Дійсно, Суд зазначає, що у національному провадженні, порушеному заявником, Верховний Суд визнав неспроможність держави запровадити належний механізм відшкодування шкоди, завданої терористичним актом, і присудив заявнику приблизно 332 євро компенсації за це упущення (ЄСПЛ «FUTORNYAK v. UKRAINE», від 04 червня 2024 року, пункти 30, 31, № 41678/20).

Постанова КЦС ВС від 02 лютого 2024 року у справі № 242/2367/21

(Позитивний обов'язок Української держави)

- Верховний Суд дійшов висновку, що позивачка не обґрунтувала вимогу про відшкодування державою моральної шкоди, не зазначила факти (обставини), за яких можна було б стверджувати про порушення державою конкретних обов'язків (негативного, позитивного матеріального, позитивного процесуального) з гарантування права на життя її чоловіка.
- Окрім того, внаслідок збройної агресії російської федерації Україна вирішила створити спеціальний механізм для визначення всіх збитків, які завдала держава-агресор. Такий обов'язок Україна підтвердила у постанові Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації».
- Визначення шкоди та обсягу соціальних виплат, які забезпечуються відповідно до законодавства, у грошовій формі здійснюється згідно з методикою, затвердженою наказом Мінсоцполітики, за погодженням Мінреінтеграції. Відповідальним за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Мінсоцполітики (абзаци 8 і 9 підпункту 1 пункту 2 Постанови № 326).
- Отже, Україна в особі Мінсоцполітики взяла на себе позитивний матеріальний обов'язок визначити правила, спрямовані на відновлення прав потерпілих унаслідок, зокрема, загибелі цивільних осіб через збройну агресію російської федерації. Його невиконання чи неналежне виконання може бути окремою підставою для позову про відшкодування Україною шкоди, завданої затримкою виконання цього обов'язку. Розмір такого відшкодування залежить від складності проблеми, яку має вирішити держава, умов (воєнних, соціально-економічних, політичних), у яких цю проблему слід вирішити, тривалості невиконання чи неналежного виконання відповідного обов'язку, важливості вирішення відповідної проблеми для конкретної особи тощо. Проте таке відшкодування не може бути пов'язаним і співмірним із розміром тієї шкоди, яка завдана загибеллю людини самою росією.

Постанова КЦС ВС від 02 лютого 2024 року у справі № 242/5372/20 (частина I) (позитивний матеріальний обов'язок України)

- Передбачене у статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» право на відшкодування державою відповідно до закону шкоди, завданої терористичним актом, не породжує без спеціального закону легітимного очікування на отримання від Держави України відшкодування за моральну шкоду, завдану позивачу внаслідок загибелі її матері під час терористичного акта в період проведення антитерористичної операції незалежно від того, на якій території - підконтрольній чи непідконтрольній Україні - мав місце вказаний акт.
- У законодавстві України немає такої юридичної основи, що дає змогу визначити конкретний майновий інтерес позивачки щодо права вимоги на підставі Закону України «Про боротьбу з тероризмом» до держави про відшкодування нею моральної шкоди, завданої у зв'язку із загибеллю матері у період проведення антитерористичної операції.
- Верховний Суд погоджується з висновком судів попередніх інстанцій про те, що позивачка не обґрунтовувала, що Держава Україна могла вжити, але не вжила заходів, які б усунули ризик загибелі ОСОБА_2, що держава знала про можливість обстрілу м. Гірник Донецької області і могла вжити, але не вжила заходів із попередження такого обстрілу та усунення ризику для життя ОСОБА_2.
- У спірних правовідносинах відсутні правові підстави для відповідальності Держави України за неналежне виконання позитивного матеріального обов'язку щодо гарантування права на життя.
- За таких обставин позивачка не обґрунтовувала вимогу про відшкодування державою моральної шкоди, не зазначила факти (обставини), за яких можна було б стверджувати про порушення державою конкретних обов'язків (негативного, позитивного матеріального, позитивного процесуального) з гарантування права на життя її матері.

Постанова КЦС ВС від 02 лютого 2024 року у справі № 242/5372/20 (частина II) (позитивний матеріальний обов'язок України)

- Верховний Суд вважає за необхідне зазначити, що внаслідок збройної агресії російської федерації Україна вирішила створити спеціальний механізм для визначення всіх збитків, які завдала держава-агресор. Такий обов'язок Україна підтвердила у постанові Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» (далі - Постанова № 326).
- Визначення шкоди та збитків здійснюється окремо, зокрема, за таким напрямом, як людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати - напрям, що включає всі людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли в результаті збройної агресії російської федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг (підпункт 1 пункту 2 Постанови № 326). Одним із основних показників, які оцінюються в межах цього напрямку, є кількість цивільних осіб, загиблих внаслідок збройної агресії російської федерації (абзац третій підпункту 1 пункту 2 Постанови № 326).
- **Отже, Україна в особі Мінсоцполітики взяла на себе позитивний матеріальний обов'язок визначити правила, спрямовані на відновлення прав потерпілих унаслідок, зокрема, загибелі цивільних осіб через збройну агресію російської федерації. Його невиконання чи неналежне виконання може бути окремою підставою для позову про відшкодування Україною шкоди, завданої затримкою виконання цього обов'язку.** Розмір такого відшкодування залежить від складності проблеми, яку має вирішити держава, умов (воєнних, соціально-економічних, політичних), у яких цю проблему слід вирішити, тривалості невиконання чи неналежного виконання відповідного обов'язку, важливості вирішення відповідної проблеми для конкретної особи тощо. Проте таке відшкодування не може бути пов'язаним і співмірним із розміром тієї шкоди, яка завдана загибеллю людини внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

Справи щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, пов'язані з війною

Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року в справі № 201/5972/22

(Щодо встановлення факту одноосібного виховання дитини одним із батьків)

- Велика Палата ВС виснувала, що доведення факту одноосібного виховання дитини батьком пов'язане з настанням (існуванням) обставин, за яких мати не виконує своїх батьківських обов'язків щодо дитини, стосується зміни обсягу сімейних прав або невиконання одним із батьків батьківських обов'язків (у тому числі умисного) та, безумовно, впливає на права й інтереси самої дитини, а також зумовлює відповідні правові наслідки, визначені законом.
- **Такий факт одноосібного виховання дитини одним із батьків не може встановлюватись у безспірному порядку** або за домовленістю батьків дитини, в тому числі на підставі укладеного між ними договору або на підставі судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини.
- Оскільки сімейним законодавством не передбачено підстав припинення батьківських обов'язків щодо виховання дитини, а визначена частиною першою статті 15 СК України невідчужуваність сімейних обов'язків свідчить про неможливість відмови від них, зокрема від обов'язків щодо виховання дитини, то факт одноосібного виховання дитини одним із батьків може бути встановлений судом як одна з обставин, що становить предмет доказування у спорі між батьками дитини щодо виконання ними обов'язків з виховання дитини.
- Водночас суди попередніх інстанцій не звернули уваги на те, що подана заява про встановлення факту, який має юридичне значення, не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо участі одного з батьків у вихованні й утриманні дитини.
- З урахуванням закріпленого в сімейному законодавстві принципу невідчужуваності сімейних обов'язків, неможливості відмови від них, у тому числі від обов'язків виховання дитини, питання, заявлене батьком у цій справі, не може з'ясовуватися безвідносно до дій другого з батьків та може вирішуватись у межах спору про право між батьками дитини в позовному провадженні.

Постанова КЦС ВС від 10 липня 2024 року в справі № 686/11198/22 (юридична заінтересованість Міністерства оборони України)

- Заявниця звернулася до суду із заявою про оголошення військовослужбовця, з яким вона проживала однією сім'єю без реєстрації шлюбу, загиблим під час виконання військового обов'язку із захисту держави Україна в російсько-українській війні. Вказувала, що 25 лютого 2022 року він був призваний на військову службу до Збройних Сил України. В кінці травня 2022 року від військової частини вона отримала матеріали службового розслідування, які підтверджують факт загибелі її чоловіка на війні. Оголошення військовослужбовця загиблим їй необхідне для отримання передбачених законодавством виплат та оформлення спадщини.
- Суд першої інстанції задовольнив заяву. Водночас, суд апеляційної інстанції закрити апеляційне провадження за апеляційною скаргою Міністерства оборони України як особи, яка не брала участі у справі.
- Суд мотивував, що апеляційна скарга Міноборони не містить доводів про те, яким чином оскаржуване рішення впливає на його інтереси та/або обов'язки.
- Верховний Суд вказав, що під час встановлення юридичного факту смерті військовослужбовця у справах про оголошення його померлим або визнання його безвісно відсутнім Міністерство оборони України або відповідні військові частини підлягають залученню до участі у справі з метою захисту інтересів держави, оскільки визнання в судовому порядку військовослужбовця безвісно відсутнім або оголошення його померлим є підставою для виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини та припинення виплати членам його сім'ї грошового забезпечення.

Постанова КЦС ВС від 10 липня 2024 року в справі № 761/32986/23

(Про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території України)

- Порядок визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою, передбачено у статті 125 СК України.
- За вимогами вказаної статті якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини. Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається: за заявою матері та батька дитини; за рішенням суду.
- У статті 126 СК України закріплено, що походження дитини від батька визначається за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою. Така заява може бути подана як до, так і після народження дитини до органу державної реєстрації актів цивільного стану.
- За відсутності заяви, право на подання якої встановлено статтею 126 цього Кодексу, батьківство щодо дитини може бути визнане за рішенням суду (стаття 128 СК України).
- За вимогами частини першої статті 135 СК України при народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою.
- Наявність спільної заяви батьків про визнання батьківства, зазначення ОСОБА_2 заявником у справі за заявою про встановлення факту народження дитини від нього, чим він підтверджує своє батьківство, може бути підставою для внесення запису про батька дитини заявником ОСОБА_2 і процедура, передбачена у частині першій статті 135 СК України, у такому випадку не застосовується.
- Заява про встановлення факту народження дитини, подана до суду матір'ю та батьком дитини спільно, є спільною заявою батьків дитини, які не перебувають у шлюбі, про визнання батьківства. При цьому батько, подаючи заяву про встановлення факту народження дитини від нього, підтверджує своє батьківство, що дає підстави для внесення запису про батька дитини в судовому порядку та унеможливорює застосування процедури запису про батька дитини, якщо батьківство не встановлене

Постанова КЦС ВС від 05 червня 2024 року в справі № 283/1199/23

(здійснення постійного догляду за особою, яка за станом здоров'я потребує соціальної послуги з догляду)

- Військовослужбовець Збройних Сил України вказував, що доглядає за своїм дідом – особою з інвалідністю, та бабою, яка за станом здоров'я обмежена в пересуванні. Рапорт про звільнення його з військової служби в запас із підстав постійного догляду за родичами залишено без руху через відсутність доказів того, що він дійсно є єдиною особою, яка здійснює догляд за родичами. Заявник просив суд встановити факт того, що він є єдиною особою, яка зайнята постійним доглядом за хворими дідом та бабою для звільнення з військової служби.
- Ухвалою районного суду, залишеною без змін постановою апеляційного суду, відмовлено у відкритті провадження у справі, оскільки законодавством визначено позасудовий порядок встановлення статусу надавача соціальних послуг.
- Законодавством визначено позасудовий порядок встановлення факту здійснення постійного догляду за особою, яка за станом здоров'я потребує соціальної послуги з догляду, про встановлення якого просить заявник, у зв'язку з чим такий факт не може встановлюватися в судовому порядку в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства.

Постанова КЦС ВС від 02 травня 2024 року в справі № 137/1269/22 (встановлення факту проживання на території України)

- Заявниця звернулася до суду із заявою про встановлення факту постійного проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року.
- Заявниця має паспорт громадянина російської федерації, разом з тим жодного відношення до країни агресора немає; народилася і практично все життя проживає на території України; втратила двох синів, які перебували на службі у Збройних Силах України, ідентифікує себе як українка та бажає набуття громадянства України.
- Верховний Суд, залишаючи без змін висновки судів попередніх інстанцій про задоволення заяви, виходив з того, що інший спосіб, ніж звернення до суду із заявою про встановлення юридичного факту проживання особи на території України для **набуття громадянства України, не передбачено, заявниця правильно звернулася до суду для встановлення такого факту та довела факт постійного, безперервного проживання на законних підставах на території України станом на 24 серпня 1991 року.**
- У громадян, які не встигли до початку повномасштабного вторгнення вийти з громадянства російської федерації, ситуація складається так, що вийти з попереднього громадянства вони не можуть. Представницькі органи цих держав в Україні не працюють, поїздка до цих держав неможлива та небезпечна, подача заяви про вихід через треті країни недоступна через юридичні та економічні перешкоди, а консульства цих країн на будь-які заяви громадян відповідей не надають, тому встановлення факту постійного проживання на території України станом на момент проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, є фактично єдиним способом реалізації права заявниці для набуття громадянства України.

Постанова КЦС ВС від 24 квітня 2024 року в справі № 761/13911/23

(Про примусове набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства рф)

- Позивачі звернулися до суду із заявою про встановлення факту народження.
- На час народження заявники проживали у м. Сімферополі АР Крим, Україна. Зареєструвати народження дитини в Україні батьки не змогли, оскільки територія України, на якій вони проживають, перебуває під окупацією держави агресора. Крім того, листом відділу державної реєстрації актів цивільного стану відмовлено у проведенні державної реєстрації народження у зв'язку з відсутністю правових підстав.
- Суди першої та апеляційної інстанцій, відмовляючи в задоволенні заяви, керувалися тим, що заявники не надали достатніх доказів, на підставі яких суд міг дійти висновку про доведеність їх вимог, зокрема, які б підтверджували, що саме у громадян України народилася дитина чоловічої статі.
- При встановленні факту народження дитини на тимчасово окупованій території України підлягають оцінці в сукупності з іншими доказами документи, подані заявником на підтвердження факту, який підлягає встановленню, зокрема свідоцтво про народження дитини, медична довідка, які хоч і не є юридично дійсними на території України, однак можуть підтверджувати, що певна установа, яка не діє відповідно до українського законодавства, але *de facto* існує на тимчасово окупованій території, зафіксувала факт народження дитини.
- Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства російської федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України. Відсутність вклеєної фотокартки у паспорті при досягненні певного віку не позбавляє особу належності до громадянства України, за умови, що особа набула такий статус у законний спосіб.

Постанова КЦС ВС від 20 березня 2024 року в справі № 233/61/23

(Про надання оцінки в межах цивільного судочинства обставинам злочину, які підлягають встановленню відповідно до вимог КПК України)

- У січні 2023 року ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою, в якій просив встановити факт, що він, громадянин України у період з 12 березня 2015 року до 10 травня 2015 року на тимчасово окупованій території України (м. Макіївка, Донецька область, Україна) був незаконно позбавлений свободи учасниками незаконного збройного формування так званої днр та протягом відповідного часу утримувався в незаконних місцях несвободи.
- Ухвалою суду першої інстанції, залишеною без змін постановою апеляційного суду, провадження у справі закрито з тих підстав, що заявлена мета встановлення юридичного факту не відповідає стану суспільних відносин, які входять до предмета правового регулювання, не має конкретний характер, виражається в абстрагованих, а не конкретних наслідках. За відсутності конкретної мети встановлення факту, яка надасть цьому факту ознаки юридичного, заява ОСОБА_1 не підлягає розгляду в судовому порядку.
- Верховний Суд змінив мотиви закриття провадження у справі, зазначивши, що аналіз заяви ОСОБА_1 свідчить про те, що заявник фактично має на меті встановлення обставин злочину (подія, склад та суб'єкти), що підлягає встановленню лише в межах кримінального провадження. Суд цивільної юрисдикції не може перевіряти та надавати оцінку обставинам, які підлягають встановленню під час здійснення кримінального провадження відповідно до вимог КПК України.

Постанова КЦС ВС від 31 січня 2024 року в справі № 953/2790/23 (Факти, що не можуть встановлюватися в судовому порядку)

- Позивач звернувся до суду із заявою про встановлення фактів, що 09 лютого 2017 року він був визнаний непридатним до військової служби «з виключенням з військового обліку» та таким, що виключений з військового обліку і не є військовозобов'язаним.
- Відмовляючи у відкритті провадження, суди виходили з того, що між заявником та Міністерством оборони України виник спір, який пов'язаний із доведенням того, чи був заявник визнаний непридатним до військової служби з подальшим виключенням із військового обліку. Тож, спір не пов'язаний із цивільними правами та обов'язками заявника, тому його належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.
- Виключення з військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів здійснюється у районних (міських) ТЦК та СП, органах Служби безпеки України, підрозділах Служби зовнішньої розвідки відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» із застосуванням механізмів, передбачених Порядком організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1487.
- **Чинним законодавством передбачено позасудовий порядок встановлення фактів того, що особа є такою, що виключена з військового обліку і не є військовозобов'язаною, що унеможливлює використання судового порядку встановлення означених фактів, що мають юридичне значення.**
- Визнання особи такою, що є непридатною особи до військової служби з виключенням з військового обліку є виключною компетенцією військово-лікарської комісії, яке ухвалюється в порядку, встановленому Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, оформлюється відповідною постановою та є підставою для виключення особи з військового обліку.
- Таким чином, юридичний факт того, що заявник був визнаний непридатним до військової служби «з виключенням з військового обліку» підлягає встановленню у позасудовому порядку.

Постанова КЦС ВС від 31 січня 2024 року в справі № 643/1873/23 (встановлення факту народження дитини в російському Білгороді)

- У цій справі склалася така правова ситуація, за якої батьки дитини – громадяни України позбавлені юридичної можливості засвідчити в Україні факт народження дитини в позасудовий спосіб внаслідок обставин, що не залежали від них – окупації міста їх проживання (м. Вовчанська) та вимушених пологів у м. Білгороді російської федерації, де видано свідоцтво про народження дитини російського зразка, що не визнається дійсним в Україні з наведених вище підстав.
- Особисті немайнові та майнові права малолітнього ОСОБА_4 перебувають у стані правової невизначеності, фактично дитина не має громадянства та позбавлена прав, які з цим пов'язані, а, отже, потребує гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами державного захисту.
- Свідоцтво про народження від 16 серпня 2022 року, видане у м. Білгороді російської федерації на ім'я ОСОБА_4, може підтверджувати особу цієї дитини лише у випадку засвідчення його оригіналу (дублікату) апостилом. Водночас, ОСОБА_1 не має ні оригіналу, ні дублікату свідоцтва про народження дитини.
- З огляду на збройний конфлікт між російською федерацією та Україною заявниця (мати дитини) позбавлена фізичної можливості як на звернення за дублікатом втраченого свідоцтва про народження дитини на території держави-агресора, так і на апостилювання цього документа відповідними органами російської федерації, яким надаються повноваження на проставлення апостиля.
- Верховний Суд дійшов висновку, що суди у цій справі не розглянули можливість застосування аналогії закону, формально відмовили у відкритті провадження у справі з порушенням прав малолітньої дитини на доступ до правосуддя, оскільки встановлення факту народження дитини має істотне значення для реалізації прав людини та громадянина України, тому скасував оскаржувані судові рішення як такі, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, та направив справу для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Постанова ВП ВС від 18 січня 2024 року в справі № 560/17953/21 (Юрисдикційність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення)

- Позивачка звернулася до Міністерства оборони України із заявою про отримання одноразової грошової допомоги як член сім'ї померлого військовослужбовця. Комісія Міноборони відмовила у призначенні допомоги через відсутність доказів на підтвердження наявності в позивачки статусу члена сім'ї загиблого військовослужбовця – позивачка не надала рішення суду, яким встановлено факт їх проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу.
- Окружний адміністративний суд відмовив у задоволенні вимог позивачки про скасування рішення комісії, оскільки вона не підтвердила факт спільного проживання з померлим однією сім'єю, а тому на неї не поширюється дія статті 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Апеляційний суд скасував це рішення і задовольнив позов.
- Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що **справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, вирішуються у позасудовому та судовому порядку. Рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції. Юридичні факти, які належать встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України.**
- Справи про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу з загиблим військовослужбовцем підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства незалежно від мети звернення до суду (зокрема, підтвердження соціального статусу для призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця) та наявності у заявника певних цивільних прав та обов'язків чи виникнення публічно-правових спорів із суб'єктами владних повноважень.

Постанова КЦС ВС від 06 грудня 2023 року в справі № 295/4812/23

(коли в/ч не може бути ініційоване питання про встановлення факту смерті військовослужбовця)

- Військова частина звернулася до суду із заявою, в якій просила встановити факт смерті військовослужбовця Збройних Сил України, який, перебуваючи на військовій службі, загинув під час ведення бойових дій.
- Заяву мотивовано тим, що встановлення факту смерті старшого солдата в судовому порядку є необхідним для отримання свідоцтва про смерть із подальшим використанням вказаного документа для передання майна військовослужбовця у розпорядження та для систематизації обліку військового майна, закріпленого за загиблим.
- Військовою частиною не може бути ініційоване питання про встановлення в судовому порядку факту смерті військовослужбовця з метою передання закріпленого за ним майна у розпорядження та для систематизації обліку військового майна, оскільки саме по собі встановлення цього факту не породжує для військової частини жодних юридичних наслідків, а тому не може бути предметом судового провадження, що є підставою для відмови у відкритті провадження у справі. Зазначені юридичні наслідки можуть бути досягнуті іншим позасудовим способом, через локальні нормативно-правові акти Міністерства оборони України.

Постанова КЦС ВС від 08 листопада 2023 року в справі № 524/2722/23 (Встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території України)

- Позивач звернувся із заявою про встановлення юридичного факту вимушеного переселення з території м. Харкова, яке відбулося внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та окупації частини території України.
- Суди попередніх інстанцій відмовили у відкритті провадження у справі, оскільки вимога про встановлення відповідного факту породжуватиме для заявника певні юридичні наслідки, зокрема: виникнення права на отримання від відповідних органів соціального захисту населення України відповідної державної допомоги; виникнення права на отримання справедливої компенсації з держави-агресора, якою є російська федерація, що, у свою чергу, свідчить про наявність спору про право, а тому заявник має право на звернення до суду в порядку позовного провадження.
- Заява про встановлення факту вимушеного переселення особи з окупованої території України задля уникнення загрози життю, здоров'ю, порушення свободи, особистих прав на свободу пересування, вираження думки, майнових прав, права на судовий захист на окупованій території саме в результаті збройної агресії російської федерації, метою якої є визначення статусу заявника як особи, що перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року з відповідними правовими наслідками, підлягає розгляду в порядку окремого провадження.
- За таких обставин, суди зробили неправильний висновок про відмову у відкритті провадження.

Постанова КЦС ВС від 30 серпня 2023 року в справі № 332/1267/23 (Отримання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України)

- Позивачка звернулася до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення.
- Заяву мотивовано тим, що син заявниці загинув в районі бойових дій. Вона має намір звернутися до Управління соціального захисту населення з клопотанням про надання їй статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника України.
- Ухвалою суду першої інстанції, залишеною без змін постановою апеляційного суду, відмовлено у відкритті провадження у справі на підставі пункту 1 частини першої статті 186 ЦПК України.
- Залишаючи без змін судові рішення судів попередніх інстанцій, Верховний Суд зазначив, що **законодавством встановлено позасудовий порядок отримання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, що є підставою для відмови у відкритті провадження за заявою про встановлення факту, що має юридичне значення. Рішення про відмову у наданні вказаного статусу може бути оскаржене у встановленому законом порядку, зокрема, у порядку адміністративного судочинства.**

Постанова КЦС ВС від 21 червня 2023 року в справі № 619/1908/23 (довіреність в електронній формі)

- Представник одного з батьків звернувся до суду із заявою про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території України. Суд першої інстанції повернув заяву, оскільки її підписано та подано особою, яка не підтвердила повноважень на її підписання.
- Апеляційний суд при поверненні апеляційної скарги також вважав, що згідно із частиною другою статті 62 ЦПК України довіреність фізичної особи повинна бути посвідчена нотаріально або, у визначених законом випадках, іншою особою; апеляційна скарга на ухвалу підписана представником, який начебто діє в інтересах позивача. Разом з тим до апеляційної скарги надано довіреність, яка не зареєстрована в передбаченому законом порядку, не містить підпису довірителя.
- Верховний Суд виснував, що процесуальним законом допускається подання апеляційної скарги представником (не адвокатом) в справі про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства (стаття 317 ЦПК України).
- Законодавець передбачив в межах процесуального представництва конструкцію «довіреності в електронній формі», яка видається відповідно до Положення про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).
- Довіреність, видана із дотриманням зазначених правил, як електронний документ, не вимагає будь-якого засвідчення і є належним документом, що підтверджує повноваження представника у суді.

Постанова КЦС ВС від 12 жовтня 2022 року в справі № 463/14365/21

(Вирішення заяви про встановлення факту завдання шкоди у порядку окремого провадження є неможливим)

- У цій справі заявник пред'явив в порядку окремого провадження у цивільному судочинстві не тільки вимоги про встановлення факту вимушеного переселення, а окремо вимоги про встановлення фактів заподіяння майнової та моральної шкоди внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та окупації російською федерацією частини території Донецької області.
- З'ясування питань протиправності дій заподіювача шкоди, наявності самих втрат особи (тобто збитків), а також існування причинно-наслідкового зв'язку між такими діями завдавача шкоди та негативними наслідками, що настали, (оскільки саме такі правові питання заявник поставила перед судом у цьому судовому провадженні) є можливим виключно у порядку позовного провадження.
- Враховуючи, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів лише у випадку, якщо встановлення факту не пов'язується з вирішенням спору про право, втім у цій справі заявником вже сформульовані окремі вимоги щодо визначення умов відшкодування шкоди, які можуть бути встановлені виключно у порядку саме позовного провадження, тому не існує правових підстав для встановлення в порядку окремого провадження фактів, про який просить заявник.

Практика у справах про відшкодування моральної шкоди

Постанова ВС від 16 червня 2022 року у справі №569/20510/19 (Стаття 23 ЦК як основний регулятор компенсації моральної шкоди)

Аналіз положень статей 11 та 23 ЦК України дозволяє зробити висновок, що за загальним правилом підставою виникнення зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є завдання моральної шкоди іншій особі.

Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди виникає за таких умов:

- наявність моральної шкоди;
- протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди;
- наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи яка завдала моральної шкоди та її результатом - моральною шкодою;
- вина особи, яка завдала моральної шкоди.

Тлумачення статті 23 ЦК України свідчить, що вона є нормою, яка має поширюватися на будь-які цивільно-правові відносини, в яких тій чи іншій особі було завдано моральної шкоди. Це, зокрема, підтверджується тим, що законодавець вживає формулювання «особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав». Тобто можливість стягнення компенсації моральної шкоди ставиться в залежність не від того, що це передбачено нормою закону або положеннями договору, а від порушення цивільного права особи.

Постанова ВС від 12 жовтня 2020 року у справі № 372/2085/16-ц (відшкодування моральної шкоди)

Відповідно до частин першої, другої статті 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

Моральна шкода полягає, зокрема:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів.

Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб .

Відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні. Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.

Аналіз зазначених норм права дає можливість дійти висновку про те, що **моральна шкода підлягає відшкодуванню за наявності у діях особи, яка заподіяла таку шкоду складу цивільного правопорушення, елементами якого є заподіяна шкода, встановлення факту протиправної поведінки такої особи, наявності причинного зв'язку між ними та вини заподіювача шкоди.**

Згідно із пунктами 1, 3 частини другої статті 1167 ЦК України моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала: якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки; в інших випадках, встановлених законом.

Постанова ВС від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20 (І частина) (компенсація моральної шкоди)

Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті (частина перша статті 1167 ЦК України).

Тлумачення вказаних норм свідчить, що:

- за загальним правилом підставою виникнення зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є завдання моральної шкоди іншій особі;
- зобов'язання про компенсацію моральної шкоди виникає за таких умов: наявність моральної шкоди; протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи яка завдала моральної шкоди та її результатом - моральною шкодою; вина особи, яка завдала моральної шкоди;
- у разі встановлення конкретної особи, яка завдала моральної шкоди, відбувається розподіл тягаря доказування: (а) позивач повинен довести наявність моральної шкоди та причинний зв'язок; (б) відповідач доводить відсутність протиправності та вини;
- завдання моральної шкоди явище завжди негативне. Проте з цього не слідує, що будь-яка завдана моральна шкода породжує зобов'язання з її відшкодування. Покладення обов'язку відшкодувати завдану моральну шкоду може мати місце лише за умови, коли шкода була викликана протиправною поведінкою відповідальної за неї особи;

Постанова ВС від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20 (II частина) (компенсація моральної шкоди)

Гроші виступають еквівалентом моральної шкоди. Грошові кошти, як загальний еквівалент всіх цінностей, в економічному розумінні «трансформують» шкоду в загальнодоступне вираження, а розмір відшкодування «обчислює» шкоду. Розмір визначеної компенсації повинен, хоча б наближено, бути мірою моральної шкоди та відновленого стану потерпілого. При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту. Тому грошова сума компенсації моральної шкоди є лише ймовірною, і при її визначенні враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, інші обставини, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості;

по своїй суті зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є досить специфічним зобов'язанням, оскільки не на всіх етапах свого існування характеризується визначеністю змісту, а саме щодо способу та розміру компенсації. Джерелом визначеності змісту обов'язку особи, що завдала моральної шкоди, може бути: (1) договір особи, що завдала моральної шкоди, з потерпілим, в якому сторони домовилися зокрема, про розмір, спосіб, строки компенсації моральної шкоди; (2) у випадку, якщо не досягли домовленості, то рішення суду в якому визначається спосіб та розмір компенсації моральної шкоди.

Постанова ВП ВС від 15 грудня 2020 року у справі № 752/17832/14-ц (розмір компенсації моральної шкоди)

Розмір відшкодування моральної шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин.

90. Визначаючи розмір відшкодування, суд має керуватися принципами розумності, справедливості та співмірності. Розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення.

Постанова ВС від 04 квітня 2018 року у справі №212/2362/16-ц (суб'єкти, яким компенсується моральна шкода)

Тлумачення частини другої статті 1168 ЦК України свідчить, що до *суб'єктів, яким компенсується моральна шкода внаслідок смерті, відносяться діти потерпілого*. В частині другій статті 1168 ЦК України не деталізуються, що до них належать зачаті, але не народжені діти потерпілого.

Проте, з урахуванням справедливості та розумності (статті 3 ЦК України), до *суб'єктів, яким компенсується моральна шкода внаслідок смерті потерпілого, потрібно віднести зачатих дітей, але народжених після смерті потерпілого*. Протилежний висновок ставив би в нерівне положення зачатих дітей, але народжених після смерті потерпілого, стосовно дітей, народжених на час смерті потерпілого, і суперечив принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України).

Суди встановили, що у зв'язку зі смертю батька малолітнього ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, йому заподіяно моральну шкоду, пов'язану із втратою батька, що тягне за собою порушення нормальних життєвих зв'язків та необхідності докладання матір'ю позивача додаткових зусиль для організації життя свого сина.

Постанова ВС від 03 серпня 2022 року у справі № 607/11755/20 (І частина) (розмір компенсації моральної шкоди)

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України).

Тлумачення як статті 3 ЦК України загалом, так і пункту 6 статті 3 ЦК України, свідчить, що загальні засади (принципи) цивільного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, в першу чергу, акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії та повинні враховуватися, зокрема, при тлумаченні норм, що містяться в актах цивільного законодавства.

Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, зокрема, завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (пункт 1 частини другої статті 11 ЦК України).

Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті (частина перша статті 1167 ЦК України).

Моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю (частина друга статті 1168 ЦК України).

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості (абзац 2 частини третьої статті 23 ЦК України).

Тлумачення вказаних норм свідчить, що: за загальним правилом підставою виникнення зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є завдання моральної шкоди іншій особі;

Постанова ВС від 03 серпня 2022 року у справа № 607/11755/20 (II частина) (розмір компенсації моральної шкоди)

Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди виникає за таких умов: наявність моральної шкоди; протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи яка завдала моральної шкоди та її результатом - моральною шкодою; вина особи, яка завдала моральної шкоди;

у разі встановлення конкретної особи, яка завдала моральної шкоди, відбувається розподіл тягаря доказування: (а) позивач повинен довести наявність моральної шкоди та причинний зв'язок; (б) відповідач доводить відсутність протиправності та вини;

завдання моральної шкоди явище завжди негативне. Проте з цього не слідує, що будь-яка завдана моральна шкода породжує зобов'язання з її відшкодування. Покладення обов'язку відшкодувати завдану моральну шкоду може мати місце лише за умови, коли шкода була викликана протиправною поведінкою відповідальної за неї особи;

гроші виступають еквівалентом моральної шкоди. Грошові кошти, як загальний еквівалент всіх цінностей, в економічному розумінні «трансформують» шкоду в загальнодоступне вираження, а розмір відшкодування «обчислює» шкоду. Розмір визначеної компенсації повинен, хоча б наближено, бути мірою моральної шкоди та відновленого стану потерпілого. **При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту.** Тому грошова сума компенсації моральної шкоди є лише ймовірною, і при її визначенні враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, інші обставини, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості;

По своїй суті зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є досить специфічним зобов'язанням, оскільки не на всіх етапах свого існування характеризується визначеністю змісту, а саме щодо способу та розміру компенсації. Джерелом визначеності змісту обов'язку особи, що завдала моральної шкоди, може бути: (1) договір особи, що завдала моральної шкоди, з потерпілим, в якому сторони домовилися зокрема, про розмір, спосіб, строки компенсації моральної шкоди; (2) у випадку, якщо не досягли домовленості, то рішення суду в якому визначається спосіб та розмір компенсації моральної шкоди.

Постанова ВС від 03 серпня 2022 року у справі № 607/11755/20 (III частина) (розмір компенсації моральної шкоди)

У справі, що переглядається:

суди встановили, що батьки ОСОБА_9 переживають постійні душевні страждання після смерті сина, втратили душевний спокій, весь час перебувають у стані постійного напруження та стресу, суттєво були порушені їх нормальні життєві зв'язки, змушені докладати значних зусиль для організації свого життя;

з урахуванням засад розумності і справедливості, обставин справи, колегія суддів вважає, що суди при частковому задоволенні позовних вимог про стягнення із ОСОБА_5 на користь ОСОБА_1 , ОСОБА_2 грошової компенсації моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи у сумі по 700 000 грн кожному, обґрунтовано визначили розмір компенсації моральної шкоди, оскільки: позивачі зазнали душевних страждань у зв'язку зі смертю сина і втрата рідної людини є найвищою немайновою втратою, яка не підлягає відновленню; позивачі позбавлені можливості матеріальної та моральної підтримки сина у подальшому своєму житті та в старості; відновити попередній стан життя позивачів неможливо. Тому колегія відхиляє посилення на те, що судами при визначенні розміру компенсації моральної шкоди не враховані вимоги розумності та справедливості, а також, що розмір відшкодування моральної шкоди у цій справі перевищує розмір відшкодування з аналогічних порушень, визначений у справах № 759/11457/17 та № 405/48/18, які переглядались Верховним Судом, не спростовують висновків суду першої інстанції щодо визначеного розміру моральної шкоди, оскільки суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, при визначенні розміру моральної шкоди дотримався вимог закону;

при вирішенні позовних вимог ОСОБА_1 , ОСОБА_2 до ОСОБА_4 про стягнення компенсації моральної шкоди суди не врахували, що у разі встановлення конкретної особи, яка завдала моральної шкоди, відбувається розподіл тягара доказування: позивач повинен довести наявність моральної шкоди та причинний зв'язок; відповідач доводить відсутність протиправності та вини;

суди не звернули уваги, що ОСОБА_1 , ОСОБА_2 обґрунтовували свої позовні вимоги до ОСОБА_4 тим, що внаслідок його дій завдано моральної шкоди смертю фізичної особи. Проте у справі № 607/19786/18 не встановлено, що ОСОБА_4 є особою, яка завдала моральної шкоди, позивачам. Тому судові рішення в частині позовних вимог до ОСОБА_4 , стягнення з нього судових витрат належить скасувати та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні позову у цій частині.

Постанова ВС від 19 липня 2023 року у справі №149/1125/20 (обставини, які підлягають з'ясуванню у спорах про відшкодування шкоди)

У частині доводів касаційної скарги щодо відсутності правових підстав для відшкодування моральної шкоди Верховний Суд врахував, що статтею 23 ЦК України передбачено право особи на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав та законних інтересів. Відповідно до частин другої-п'ятої цієї статті моральна шкода полягає, зокрема у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів. Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Відповідно до частини першої статті 1167 ЦК України моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті.

Під моральною шкодою необхідно розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Моральна шкода може полягати у порушенні права власності, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми при настанні інших негативних наслідків. **Обов'язковому з'ясуванню при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправними діями заподіювача та вини останнього в її заподіянні. Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.**

Постанова ВС від 13 липня 2022 року у справі № 753/15095/17 (Спадкування права на компенсацію моральної шкоди)

До спадкоємця переходить право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя (частина третя статті 1230 ЦК України).

В цивілістичній доктрині під моральною шкодою розуміються фізичні та душевні страждання, завдані фізичній особі неправомірними рішеннями діями чи бездіяльністю, якими порушуються її особисті немайнові блага або посягають на належне фізичній особі майно, а також приниження честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. По своїй суті право на компенсацію моральної шкоди є особистим, оскільки внаслідок заподіяння моральної шкоди відбувається негативний вплив на особисті немайнові блага фізичної особи. Саме тому у частині третій статті 1230 ЦК передбачено правило, що спадкується право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя. У випадку якщо спадкодавець звернувся до суду з вимогою про компенсацію моральної шкоди й помер на стадії розгляду справи не допускається процесуальне правонаступництво за вимогою про компенсацію моральної шкоди.

Відповідно до пункту 7 частини першої статті 255 ЦПК України суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Суди не врахували, що право на компенсацію моральної шкоди, що не була присуджена за життя особи, не спадкується, а тому у випадку смерті особи до ухвалення рішення про компенсацію моральної шкоди матеріального та процесуального правонаступництва за такою вимогою не відбувається.

У зв'язку з наведеним провадженням у справі у частині вимоги про компенсацію моральної шкоди належить закрити.

Практика у справах про відшкодування шкоди, завданої терористичним актом та проведенням АТО

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (І частина) (відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом)

Держава не несе майнову відповідальність перед потерпілими за всі злочини, які залишилися нерозкритими. Положення статті 1177 ЦК України передбачають відшкодування шкоди, завданої лише фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Згідно з частиною першою статті 1207 цього Кодексу у редакції, чинній до 03 липня 2020 року, шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 ЦК України, державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною (пункт 53 постанови Великої Палати Верховного Суду від 03 вересня 2019 року у справі № 916/1423/17 (провадження № 12-208гс18)).

Проаналізувавши приписи статті 1177 ЦК України у редакції чинній до 09 червня 2013 року, та статті 1207 цього Кодексу, у справах за заявами № 54904/08 і № 3958/13, поданими потерпілими, яким держава не компенсувала шкоду, завдану внаслідок кримінального правопорушення, Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ), зазначив, що отримання відшкодування на підставі зазначених приписів можливе лише за дотримання умов, які у них передбачені, та за наявності окремого закону, якого немає, і в якому мав би бути визначений порядок присудження та виплати відповідного відшкодування.

ЄСПЛ зазначив, що право на відшкодування державою потерпілим внаслідок кримінального правопорушення в Україні ніколи не було безумовним.

Оскільки заявники не мали чітко встановленого в законі права вимоги для цілей, передбачених статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, **вони не могли стверджувати, що мали легітимне очікування на отримання будь-яких конкретних сум від держави.**

З огляду на це ЄСПЛ визнав скарги заявників на порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції несумісними з положеннями Конвенції *ratione materiae* (ухвали ЄСПЛ щодо прийнятності від 30 вересня 2014 року у справі «Петльований проти України» (Petlyovanyy v. Ukraine), заява № 54904/08 і від 16 грудня 2014 року у справі «Золотюк проти України» (Zolotyuk v. Ukraine), заява № 3958/13).

Закон, який регулює порядок відшкодування за рахунок коштів Державного бюджету України шкоди, заподіяної терористичним актом, відсутній як на час виникнення спірних правовідносин, так і на час розгляду справи судами.

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (II частина) (відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом)

Більше того, у законодавстві України відсутня не лише процедура виплати означеного відшкодування (див. для порівняння *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ від 24 квітня 2014 року у справі «Будченко проти України» (*Budchenko v. Ukraine*), заява № 38677/06, § 42), але й чіткі умови, необхідні для заявлення майнової вимоги до держави про надання такого відшкодування (див. *mutatis mutandis* ухвалу ЄСПЛ щодо прийнятності від 30 вересня 2014 року у справі «Петльований проти України»).

За усталеною практикою ЄСПЛ поняття «майно» у частині першій статті 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, яке не обмежується правом власності на речі матеріального світу та не залежить від формальної класифікації, прийнятої у національному законодавстві: деякі інші права й інтереси, що становлять активи, теж можуть розглядатися як «майнові права», а отже, як «майно» (див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ від 05 січня 2000 року у справі «Бейелер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*), заява № 33202, § 100).

Так, за певних обставин захистом статті 1 Першого протоколу до Конвенції може користуватися легітимне очікування (*legitimate expectation*) успішної реалізації майнових прав (право вимоги). Для того, щоб «очікування» було «легітимним», воно має бути заснованим на нормі закону або іншому правовому акті, такому, як судові рішення, пов'язаному із майновим інтересом (див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ від 28 вересня 2004 року у справі «Копецький проти Словаччини» (*Korecky v. Slovakia*), заява № 44912/98, § 49-50). Проте стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не гарантує право на набуття майна (див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ у справі «Копецький проти Словаччини», § 35).

Особа, яка має майновий інтерес, може розглядатись як така, що має «легітимне очікування» успішної реалізації її права вимоги (зокрема, відшкодування державою шкоди) у сенсі статті 1 Першого протоколу до Конвенції, коли для цього інтересу є достатні підстави у національному законодавстві. Останнє повинно давати змогу чітко визначити конкретний майновий інтерес особи, який має бути передбаченим у відповідних нормативних приписах або підтвердженим в іншому правовому акті, зокрема у судовому рішенні (див. для порівняння *mutatis mutandis* ухвалу ЄСПЛ щодо прийнятності від 02 липня 2002 року у справі «Гайдук та інші проти України» (*Gayduk and Others v. Ukraine*), заява № 45526/99 та інші). Очікування не буде легітимним, коли є спір щодо правильності тлумачення та застосування національного законодавства, і доводи заявника відхиляє національний суд (див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ у справі «Копецький проти Словаччини» (*Korecky v. Slovakia*), заява № 44912/98, § 50).

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (III частина) (відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом)

Отже, передбачене у статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» право на відшкодування державою відповідно до закону шкоди, завданої терористичним актом, не породжує без спеціального закону легітимного очікування на отримання від держави України відшкодування за моральну шкоду, завдану позивачеві внаслідок загибелі матері під час терористичного акту в період проведення АТО незалежно від того, на якій території - підконтрольній чи непідконтрольній Україні - мав місце вказаний акт.

У законодавстві України немає такої юридичної основи, що дає змогу визначити конкретний майновий інтерес позивача щодо права вимоги на підставі Закону України «Про боротьбу з тероризмом» до держави про відшкодування нею моральної шкоди, завданої у зв'язку із загибеллю дочки/матері у період проведення АТО.

Аналогічні за змістом правові висновки викладені у постановках Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц (провадження № 14-17цс19), від 22 вересня 2020 року у справі № 910/378/19 (провадження № 12-23гс20), від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167цс20).

Ураховуючи наведене, правильним є висновок суду апеляційної інстанції про відсутність підстав для задоволення позову ОСОБА_1 на підставі статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Щодо порушення державою права на життя, гарантованого статтею 2 Конвенції та статтею 27 Конституції України.

Позивач заявила вимогу про стягнення з держави України на відшкодування моральної шкоди, завданої їй терористичним актом, що призвів до її поранення та загибелі її матері, посилаючись на те, що держава Україна є відповідальною за порушення права на життя, гарантованого статтею 2 Конвенції.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3 Конституції України).

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (IV частина) (щодо загибелі людей на підконтрольній території)

Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини (частини перша та друга статті 27 Конституції України).

Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя (речення перше та фрагмент речення другого частини першої статті 2 Конвенції).

Самі по собі факти загибелі людей на підконтрольній державі території, тобто на тій, на якій вона здійснює юрисдикцію у сенсі статті 1 Конвенції (зокрема у межах її кордонів у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил), не означають автоматичне порушення гарантій права на життя за статтею 2 Конвенції. Тим більше не означає таке автоматичне порушення і загибель людей на території, яку держава у межах її кордонів із незалежних від неї причин не контролює (тобто на тій, на якій вона не здійснює юрисдикцію у сенсі статті 1 Конвенції; див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ щодо прийнятності у справі «Україна проти росії (щодо Криму)» (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*) від 16 грудня 2020 року, заяви № 20958/14 і 38334/18, § 303-352). Так само не є підставою для покладення на державу відповідальності за Конвенцією самі по собі факти порушення у межах кордонів України (зокрема і у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил) громадського порядку, миру, знищення чи пошкодження майна, створення загрози безпеці людей, у тому числі з боку осіб, які не діяли як агенти цієї держави.

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (V частина) (про обов'язки держави)

За статтею 2 Конвенції обов'язки держави полягають у такому:

1) негативний обов'язок - у тому, що державні органи та службові особи держави не можуть позбавляти людину життя за винятком ситуацій, коли таке позбавлення є абсолютно необхідним (випадки, за яких держава може застосувати летальну силу, перелічені у частині другій статті 2 Конвенції). Протиправне заподіяння державою в особі її органів влади та службових осіб смерті людині є порушенням зазначеного обов'язку;

2) позитивний обов'язок має два різновиди:

- матеріальний, за яким держава повинна встановити законодавчі положення, які би захищали життя людини, передбачити юридичну відповідальність за протиправне позбавлення людини життя, а також має вживати обґрунтованих заходів для запобігання неправомірному позбавленню життя, коли відомо чи має бути відомо про реальний і безпосередній ризик для життя конкретної людини або групи людей, зумовлений злочинними діями третіх осіб.

Відповідальність за порушення останнього з наведених позитивних матеріальних обов'язків за статтею 2 Конвенції може настати, якщо держава (а) володіла інформацією про те, що за певних обставин життя конкретної людини чи групи людей могло бути поставлене під загрозу (необхідно довести, що влада знала або мала знати про цю загрозу), (б) могла вжити заходів, які би усунули ризик для життя, але не вжила їх. ЄСПЛ тлумачить зазначений конвенційний обов'язок так, щоби не покладати на державні органи непосильний або надмірний тягар.

Тому з погляду Конвенції не кожна передбачувана загроза для життя зобов'язує державні органи вживати конкретних заходів, спрямованих на запобігання її втіленню (див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Осман проти Сполученого Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*), заява № 87/1997/871/1083, § 115, 116 і від 24 жовтня 2002 року у справі «Мастроматтео проти Італії» (*Mastromatteo v. Italy*), заява № 37703/97, § 68);

- процесуальний, за яким держава має забезпечити об'єктивне й ефективне розслідування фактів посягання на людське життя незалежним органом. Для того щоби бути ефективним, розслідування має дозволити встановити та покарати осіб, відповідальних за порушення права на життя.

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (VI частина) (шкода, завданої порушенням права на життя)

Наявність або відсутність результату розслідування не є вирішальною для оцінки належності виконання такого обов'язку. Обов'язковим для держави є вжиття заходів, спрямованих на встановлення та покарання винних (*mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ від 19 лютого 1998 року у справі «Кая проти Туреччини» (*Kaya v. Turkey*), заява № 22729/93, § 86-87 і від 08 листопада 2005 року у справі «Гонгадзе проти України» (*Gongadze v. Ukraine*), заява № 34056/02, § 176).

Оскільки Конвенція покликана захищати права, які є практичними й ефективними, то порушення державою будь-якого з конвенційних обов'язків - як негативного, так і позитивного матеріального чи позитивного процесуального - може зумовлювати необхідність присудження за це компенсації (відшкодування). Остання може мати різні форми та розміри, що залежатимуть, зокрема, від виду конкретного порушення, вчинення якого державою за конкретних обставин необхідно встановити.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167цс20) виклала правовий висновок, у якому зазначила, що на правовідносини стосовно відшкодування шкоди, завданої порушенням права на життя, поширюється положення статті 2 Конвенції. Однак проблема у подібних справах полягає в тому, щоби встановити, чи перебував потерпілий під юрисдикцією Держави України у сенсі статті 1 Конвенції та чи порушила Держава України певні свої обов'язки з тих, які впливають із указаної статті.

При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду (частина четверта статті 263 ЦПК України).

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (VII частина) (обставини, що підлягають з'ясуванню у спорах про відшкодування шкоди, завданої терористичним актом)

У кожному випадку звернення з позовом про відшкодування Державою Україна шкоди (майнової, моральної), завданої терористичними актами у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил, суди мають з'ясувати: (а) підстави позову (обставини, якими обґрунтована позовна вимога); (б) чи мала держава Україна у сенсі статті 1 Конвенції юрисдикцію щодо гарантування прав і свобод на тій території, на якій, за твердженням позивача, відбуло-ся порушення; (в) якщо мала юрисдикцію, то чи виконала конвенційні обов'язки з такого гарантування на відповідній території (якщо мало місце невиконання або неналежне виконання конкретного обов'язку, то у чому воно полягало, якими були наслідки цього та причинно-наслідковий зв'язок між ними і невиконанням або неналежним виконанням відповідного обов'язку); (г) чи є підтвердження всіх цих фактів (належні, допустимі, достовірні та достатні докази).

Україна залишається об'єктом збройної агресії з боку російської федерації (далі - рф), яку остання здійснює, серед іншого, і через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак (абзац перший затвердженого постановою від 27 січня 2015 року № 129-VIII Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй (далі - ООН), Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання російської федерації державою-агресором (далі - Звернення)).

Із 20 лютого 2014 року тривають силові дії рф (перша фаза збройної агресії), які є актами збройної агресії відповідно до пунктів «а», «b», «с», «d» та «g» статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року (абзац сімнадцятий пункту 1, схваленої постановою від 21 квітня 2015 року № 337-VIII, Заяви Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії російської федерації та подолання її наслідків» (далі - Заява). Беручи до уваги Статут ООН і Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року, Верховна Рада України визнала рф державою-агресором (абзац шостий Звернення).

У квітні 2014 року розпочалася друга фаза збройної агресії рф проти України, коли контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами рф озброєні бандитські формування проголосили створення «Донецької народної республіки» (07 квітня 2014 року) та «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 року) (абзац п'ятий пункту 1 Заяви).

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (VIII частина) (відшкодування шкоди, завданої терористичним актом)

Наслідком збройної агресії рф проти України стала нелегітимна воєнна окупація і подальша незаконна анексія території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя - невід'ємної складової державної території України, воєнна окупація значної частини території України у Донецькій та Луганській областях (абзац перший пункту 3 Заяви). рф своїми протиправними діями заподіяла також нематеріальну шкоду Україні, порушуючи права громадян України, у тому числі право на життя, в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, у Донецькій та Луганській областях. Жертвами збройної агресії рф стало мирне населення, зокрема жінки та діти (абзаци четвертий і п'ятий пункту 3 Заяви).

24 лютого 2022 року розпочалася та триває ще одна фаза збройної агресії рф проти України - повномасштабне вторгнення агресора на нашу суверенну територію. У цей день Україна розірвала з рф дипломатичні відносини.

02 березня 2022 року збройну агресію рф проти України у резолюції ES-11/1 «Агресія проти України» визнала Генеральна Асамблея ООН. Вона вимагає від рф негайного припинення застосування сили проти України, утримання від погроз чи застосування сили проти будь-якої держави ООН, повного та безумовного виведення збройних сил з території України у межах її міжнародно-визнаних кордонів, а також забезпечення повного захисту цивільних осіб, включаючи гуманітарний персонал, журналістів та осіб, які перебувають у вразливому становищі, у тому числі жінок і дітей.

14 квітня 2022 року Верховна Рада України визнала дії, вчинені Збройними силами рф та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу (пункт 1 Заяви Верховної Ради України «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні», схваленої згідно з Постановою Верховної Ради України № 2188-IX).

27 квітня 2022 року Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Наслідки продовження агресії російської федерації проти України: роль і відповідь Ради Європи» № 2433. Визнала, що агресія рф проти України є безпрецедентним актом як сама по собі, так і за її далекосяжними наслідками, бо провокує найважчу гуманітарну кризу в Європі з найбільшою кількістю жертв, наймасштабнішим внутрішнім і зовнішнім переміщенням населення з часів Другої світової війни.

Постанова ВС від 08 лютого 2023 року у справі № 423/847/20 (IX частина) (позитивний обов'язок Держави Україна щодо гарантування права на життя)

Верховний Суд погоджується, що втрата позивачем матері, яка загинула за трагічних обставин, враховуючи, що позивач сама зазнала тяжких тілесних ушкоджень та тривалий час перебувала на лікуванні є непоправною, та безперечно зумовлює сильні моральні і фізичні страждання для неї.

Проте, як зазначила Велика Палата ВС у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167цс20), проблема такої справи полягає не лише в тому, чи страждала морально позивачка, не лише в тому, як краще у грошовому еквіваленті оцінити ці її страждання, навіть не стільки у тому, який нормативний припис необхідно застосувати для присудження відповідного відшкодування.

Позивачка не обґрунтовувала, що Держава Україна могла вжити, але не вжила заходів, які б усунули ризик загибель її матері, що держава знала про можливість обстрілу м. Попасна Луганської області з боку незаконних збройних формувань у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ і могла вжити, але не вжила заходів з попередження такого обстрілу та усунення ризику для життя матері позивачки.

Загибель матері позивачки та виконання Державою Україна позитивного матеріального обов'язку щодо гарантування права на життя ОСОБА_2 не перебувають у причинно-наслідковому зв'язку.

З огляду на викладене правильним є висновок апеляційного суду про те, що відсутні підстави для відповідальності Держави України за неналежне виконання позитивного матеріального обов'язку щодо гарантування права на життя ОСОБА_2.

Стосовно посилання у позовній заяві на висновки ЄСПЛ, сформульовані у рішеннях у справі «Айдер та інші проти Туреччини» та у справі «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства», Верховний Суд звертає увагу на істотну відмінність обставин тих справ та справи, що переглядається. Справа Айдера й інших заявників не стосувалася захисту права на життя. Вони скаржилися на масштабне руйнування їхніх будівель у населеному пункті. Стверджували, що знищення цього майна становило частину планової операції, яку проводили сили безпеки Туреччини, завдаючи контрудару у місті, яке нібито підтримувало Курдську робітничу партію (§ 10). ЄСПЛ встановив порушення статей 3, 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до неї, оскільки агенти держави-відповідача зруйнували домівки і знищили майно заявників, змусивши їх та їхні сім'ї страждати, залишити місто та налагоджувати нове життя, що становило нелюдське поводження (§ 110-111), особливо значне і невинуватне втручання у право на повагу до приватного та сімейного життя і житла, а також у право на мирне володіння майном (§ 116-121). Натомість справа, яка переглядається, не стосується знищення Державою Україна житла позивачів з метою примусити їх покинути територію проживання.

Крім того, якщо ж позивачка вважає, що її мати загинула внаслідок дій РФ, то за це не може бути відповідальною Україна.

Постанова ВС від 25 січня 2023 року у справі № 233/2082/21 (І частина) (на кого покладається відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації)

У розглядуваній справі ОСОБА_1 звернулась до суду за захистом своїх прав, порушених російською федерацією із 2014 року.

Вказувала, що внаслідок збройної агресії вона була вимушена залишити місце свого постійного проживання в АДРЕСА_1 та є внутрішньо переміщеною особою.

Позивач зазначала, що через неможливість використання власної квартири їй було завдано збитки, які вона розраховує виходячи із середньої вартості оренди подібної квартири за період неможливості користування майном на тимчасово окупованій території. Крім того, у зв'язку із необхідністю прилаштовуватись до нових умов життя, шукати додаткові кошти на оренду житла їй завдано моральної шкоди.

Разом з тим Україна залишається об'єктом збройної агресії з боку росії, яку остання здійснює, серед іншого, і через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак (абзац перший затвердженого постановою від 27 січня 2015 року № 129-VIII Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй (далі - ООН), Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання рф державою-агресором (далі - Звернення)).

Із 20 лютого 2014 року тривають силові дії російської федерації (перша фаза збройної агресії), які є актами збройної агресії відповідно до пунктів "а", "b", "с", "d" та "g" статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН "Визначення агресії" від 14 грудня 1974 року (абзац сімнадцятий пункту 1 схваленої постановою від 21 квітня 2015 року № 337-VIII Заяви Верховної Ради України "Про відсіч збройній агресії російської федерації та подолання її наслідків" (далі - Заява)). Беручи до уваги Статут ООН і Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 "Визначення агресії" від 14 грудня 1974 року, Верховна Рада України визнала росію державою-агресором (абзац шостий Звернення).

У квітні 2014 року розпочалася друга фаза збройної агресії росії проти України, коли контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами російської федерації озброєні бандитські формування проголосили створення так званих "донецької народної республіки" (07 квітня 2014 року) та "луганської народної республіки" (27 квітня 2014 року) (абзац п'ятий пункту 1 Заяви). 27 серпня 2014 року третя фаза збройної агресії рф розпочалася масовим вторгненням на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів збройних сил рф (абзац чотирнадцятий пункту 1 Заяви).

Постанова ВС від 25 січня 2023 року у справі № 233/2082/21 (II частина) (на кого покладається відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації)

За таких обставин, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, дійшов правильного висновку про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки шкода про відшкодування якої заявлено позовні вимоги та виконання державою Україна своїх обов'язків щодо гарантування прав і свобод громадян не перебувають у причинно-наслідковому зв'язку.

Крім того, колегія суддів звертає увагу, що відповідно до частини п'ятої статті 5 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" російська федерація як держава-окупант відповідно до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 року несе відповідальність за порушення захисту прав цивільного населення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 затверджено порядок визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії.

У справі за позовом фізичної особи до російської федерації про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією росії проти України, Верховний Суд дійшов висновку, що звернення позивача до українського суду із позовом до російської федерації є можливим засобом захисту права (постанова від 18 травня 2022 року у справі № 428/11673/19).

Отже, відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації росією окремих територій Української держави, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на державу, що здійснює окупацію (російську федерацію), а держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди

Верховний
Суд

Дякую за увагу!